

УДК 332.28:631

Л. Л. Мельник,

к. е. н., доцент, Дніпропетровський державний аграрно-економічний університет

НАУКОВІ Й ПРАКТИЧНІ АСПЕКТИ РОЗВИТКУ ВІТЧИЗНЯНОГО ОРГАНІЧНОГО ЗЕМЛЕРОБСТВА

L. Melnik,

PhD in Economics, Associate Professor, Management of Organizations Department
Dnipropetrovsk State Agrarian and Economic University

SCIENTIFIC AND PRACTICAL ASPECTS DEVELOPMENT OF THE NATIONAL ORGANIC FARMING

У статті розглянуто питання змісту категорії "органічне землеробство", його вітчизняний потенціал, стан, проблеми та перспективи розвитку.

The category "organic farming", its national potential, state, problems and prospects were considered.

Ключові слова: органічне землеробство, екологічно чиста продукція, потенціал, стан, ціна, собівартість, розвиток.

Key words: organic farming, eco-clean production, capacity, condition, price, cost, development.

ПОСТАНОВКА ПРОБЛЕМИ

Земля в планетарному масштабі і як виробничий ресурс в сільському господарстві, як відомо, не є результатом людської праці. Відповідно її площа обмежена природою. Більш того, в силу дії різних факторів практично у всіх країнах світу скорочуються площі орних земель. Нині вони становлять 1,5 млрд га. Тільки за останні 25 років обсяги ріллі скоротилися вдвічі [4, с. 79]. В Україні зокрема площі сільськогосподарських угідь скоротилися з 41,4 млн га у 1990 р. до 36,5 млн га в 2012 р., тобто на 4,9 млн га або 11,8% [3, с. 80]. Звідси витікає нагальна потреба інтенсифікації землеробства. Остання здійснюється на засадах впровадження у виробництво досягнень НТП, використання мінеральних та хімічних засобів захисту рослин. За розрахунками спеціалістів, їхнє використання підвищує врожайність на 30—50%. Водночас надмірна "хімізація" землеробства має й зворотний бік. Вона потребує чималих коштів, що збільшує собівартість продукції. Але прямий її негатив — це зниження якості продукції сільського господарства, а відповідно тривалості життя і здоров'я тих людей, які її споживають. Крім

того, "надхімізація" призводить до мінералізації ґрунтів, зниження їхньої родючості.

І не випадково в останні десятиліття в багатьох економічно високорозвинених країнах світу отримали розвиток такі процеси, як біологізація та екологізація землеробства і на цих засадах виробництво органічної продукції та сировини. У зв'язку з цим і для вітчизняного землеробства актуальним є питання щодо формування стану та перспектив розвитку "органічного (біологічного) сільського господарства" і насамперед землеробства.

АНАЛІЗ ОСТАННІХ ДОСЛІДЖЕНЬ І ПУБЛІКАЦІЙ

Тематика органічного землеробства в сільському господарстві України є порівняно новою. Але вже опубліковані наукові праці, у яких досліджуються її ті чи інші аспекти. Зокрема йдеться про статті таких авторів: Р.М. Безус, О.В. Бухало, Н.М. Сіренко, І.З. Стельмахук та інших.

Активно обговорювалося це питання і на Чотирнадцятих річних зборах Всеукраїнського конгресу вчених економістів-аграрників [4].

Відаючи належне їхнім науковим розробкам, варто відмітити, що ця тематика складна і багаторівнева. І тут залишається ще чимало нерозкритих її аспектів, пов'язаних із розвитком біологічного землеробства, на які науковці повинні дати обґрунтовані відповіді.

МЕТА ДОСЛІДЖЕННЯ

Метою статті є на засадах узагальнення і систематизації існуючих слушних положень, практичних даних і пропозицій, висловлених у вітчизняних економічних джерелах, сформулювати основні теоретико-практичні положення щодо змісту, стану і подальшого розвитку виробництва органічної продукції в сільському господарстві.

ВИКЛАД ОСНОВНОГО МАТЕРІАЛУ ДОСЛІДЖЕННЯ

Почнемо дослідження із розкриття економічного змісту дефініції, що стосується означеної у назві статті проблеми. Виробництво органічної продукції та сировини у сільському господарстві називають по-різному: "біодинамічне"; "біологічне"; "органічне"; "альтернативне". Міжнародна федерація органічного руху (IFOAM) ще у 80-х роках минулого століття запровадила словопоєднання — "органічне сільське господарство". Будь-яке слово або їхнє поєднання повинні виразити глибинний зміст певного економічного явища чи процесу. Словопоєднання має включати родові поняття, яке відображає провідний критерій у їхній системі.

Практично загально визнаними критеріями, за якими система землеробства вважається екологічно чистою є: не застосування штучних добрив, гербіцидів і синтетичних фунгіцидів. Тобто йдеться про відмову від хімізації рослинництва. До речі, дозволяється застосовувати інсектициди рослинного походження і фунгіциди на основі сірки та міді при обмеженій кількості обробок. Зрештою таке аграрне виробництво можна визначити ключовим словом — біологічне чи органічне рослинництво або землеробство. Якщо в тваринництві споживається продукція біологічного землеробства, то йдеться про органічне (біологічне) сільське господарство.

Виробництво органічної продукції має організаційно-технологічний і економічний аспекти. Останній досліджують економісти аграрного профілю. Розглянемо його го-

ловні моменти. Як відомо, головна мета агробізнесових структур — максимізація прибутку. Виходячи з неї, вони самостійно вирішують питання: що і скільки виробляти, враховуючи ринкові ціни і витрати виробництва. Зрештою якщо відмова від використання хімічних добрив, засобів захисту рослин, використання натуральних природних компонентів для боротьби зі шкідниками тощо, і водночас більш високі ціни на органічну продукцію дають можливість збільшити прибутковість, то це буде слугувати стимулом добровільного впровадження органічного землеробства.

Отже, економічними складовими вигідності органічного сільського господарства, зокрема землеробства є і собівартість продукції, і ринкові ціни. Розглянемо можливі їхні зміни при переході на біологічне землеробство. Відносно собівартості, то останнє пов'язано із такими протилежними процесами. З одного боку, як правило, зменшення врожайності культур. За деякими даними, застосування тільки органічного живлення в сільському господарстві призведе до зниження врожайності зернових на 10—12%, картоплі та цукрових буряків — на 35% [5]. Безперечно, зростають й витрати на боротьбу з бур'янами. Потребуються кошти і на використання натуральних природних компонентів для боротьби зі шкідниками. З іншого боку, органічне землеробство — це економія коштів від непримінення штучних добрив, гербіцидів тощо. Їх не потрібно купувати. Крім того, як справедливо відзначають науковці, використання органічних технологій веде до підвищення природної біологічної активності у ґрунті та відновлення балансу натуральних поживних речовин. За умов ведення органічного господарства підсилюються відновлювальні властивості, нормалізується робота живих організмів, відбувається відновлення гумусу, і як результат — підвищення врожайності сільськогосподарських культур [2].

Варто відмітити, що біологізацію землеробства не слід сприймати спрощено. Тобто у повній відмові від його "хімізації". Це лише один бік органічного землеробства. Зниженню прибутку може протистояти використання тих або інших чинників, які у тій або іншій мірі здатні компенсувати втрати від непримінення мінеральних добрив, гербіцидів тощо. Йдеться передусім про впровадження у виробництво середньо- і низьковитратних технологій обробки ґрунту (перехід до

мінімальних безплужних систем обробітку ґрунту, крапельне зрошування, освоєння найпродуктивніших сортів і гібридів рослин і т.ін.). Особливо важливе значення має правильно скоригована структура посівних площ сільськогосподарських культур. Науково доведено, що сівозмінний фактор в умовах переходу на органічне землеробство може значною мірою компенсувати втрати від відмови від хімізації землеробства. Адже цей чинник підвищує врожайність до 20—25%. І головне, не потребує додаткових фінансових витрат. Важливе значення має утилізація рослинних решток, розширення посівів сидеральних і бобових культур, застосування органічних добрив, компостів і сидератів, захист рослин від шкідників і хвороб біологічними методами.

Зрештою усе це приведе до збереження й підвищення родючості ґрунтів, що дасть можливість збільшити врожайність біологічної продукції.

Отже, впровадження й ведення біологічного землеробства не прямопропорційно веде до зростання собівартості його продукції, особливо в процесі його розвитку. Принаймні, у агропромислових є чимало можливостей якщо і не знизити собівартість органічної продукції, то значною мірою компенсувати втрати від невикористання хімічних добрив і препаратів захисту рослин.

Стосовно ринкових цін на органічну продукцію, то навіть здоровий глузд дає можливість стверджувати, що вони мають бути вищими. Але це визначається не тільки витратами агропромислових, але й попитом населення, його платоспроможністю.

Узагальнення практичного аспекту органічного сільського господарства дає підстави сформулювати такі положення.

1. Дослідження розвитку біологічного рослинництва в сільському господарстві України логічно почати з його природного потенціалу. На перший погляд, будь-який землекористувач може без особливих інвестицій і насамперед через відмову від використання хімічних добрив і засобів захисту рослин, організувати екологічно чисте виробництво. Але "хімізація" виробництва може продовжуватися за рахунок таких зовнішніх чинників, як забруднена екологія в даній місцевості, а також раніше здійснене забруднення посівних площ. Останнє з часом можна ліквідувати. Складніше із станом екології в даній місцевості, зокрема із випа-

данням "кислотних" дощів тощо. Тобто у цілому біологічний потенціал землеробства визначається розташуванням (місцеположенням) земельної ділянки. Зрозуміло, що на тих із них, які знаходяться біля доріг, трас, заводів, що забруднюють місцевість, не має можливості організувати вирощування екологічно чистої продукції.

Вітчизняні науковці вважають, що Україна та її агропромисловики, маючи величезний потенціал для розвитку органічного виробництва, могли б задовольнити не лише свого споживача, а й значну частку виробленого спрямувати на експорт, зокрема до країн ЄС, де попит на такі продукти швидко зростає, а можливості виробництва через надмірну "захімізованість" ґрунтів — обмежені. Майже 8 млн га угідь в Україні вже найближчим часом могли б бути сертифіковані для екологічно чистого виробництва [4, с. 74—75].

2. Використання потенціалу екологічного виробництва, на жаль, складає близько 3% від реальних можливостей, хоча динаміка позитивна. В 2002 р. земельна площа органічного землеробства становила 164,4 тис. га, у 2011 р. — 270,3 тис. га (на 64,4%). Кількість сертифікованих "органічних агрогосподарств" в Україні за цей час збільшилася з 31 од. до 155 (в 5 разів).

Через механізми спільного виробництва чи спільних підприємств можна швидко залучити необхідні інвестиції та завдяки цьому отримати ще й надійний канал збуту виробленого за вигідними цінами.

Сільське господарство при цьому отримує додаткову потужну мотивацію для розвитку, споживачі — якісні та здорові продукти, казна — пристойну валютну виручку, тисячі людей — робочі місця; суттєво оздоровиться довкілля.

Споживачі, безумовно, завжди надають перевагу якійсь та безпечній продовольчій продукції. Але слід врахувати доступність цін на неї більшості населення. На сьогодні, тільки 0,1% на внутрішньому ринку припадає на органічну продукцію, та все ж ставлення населення до якості продуктів поступово змінюється. Як свідчать результати досліджень, кількість бажаючих купувати продукти у супермаркетах за останні три роки знизилася від 50 до 14%, натомість число бажаючих купувати продукти на ринках зросло від 4 до 12%.

При цьому 65% опитаних готові платити за чисті продукти на 10% більше, а 15% готові переплатити 20%.

Важливо відмітити, що науково-методичні та практичні питання ефективності ґрунтозахисної біологічної системи землеробства добре відпрацьовані й основна задача полягає в тому, аби прикласти максимально зусиль, щоб цю прогресивну органічну систему землеробства впроваджувати у виробництво [4, с. 73—75; 519].

Але в Україні нині відчувається дефіцит професіоналів із ведення органічного господарства, які можуть організовувати сільськогосподарські процеси так, щоб максимально ефективно використовувати природний потенціал ґрунту, сівозміни, взаємодії культур, агротехнічні засоби боротьби зі шкідниками, біологічні засоби захисту рослин тощо [2].

3. Макроекономічне значення розвитку органічного землеробства. Нарощуючи в подальшому періоді виробництво екологічно чистої продукції (сировини) до науково обґрунтованих норм їхнього споживання, істотно вплине на якість життя людей, сприятиме зміцненню їхнього здоров'я, працездатності і тривалості життя.

У цьому зв'язку позитивним є той факт, що в Україні, як і у всьому цивілізованому світі, широка громадськість, вчені, медики, дієтологи все гучніше починають говорити про розвиток "зеленої економіки", споживання екологічно безпечних продуктів [4, с. 72].

Активізація процесу переходу агропідприємств від традиційного до органічного виробництва, безперечно, потребує не тільки наукового забезпечення, але й активних відповідних дій держави, усіх гілок її влади. Йдеться про прийняття відповідного Закону Верховною Радою, низку нормативних актів, які повинен розробити й ухвалити Уряд та деякі центральні органи виконавчої влади, певних коштів з держбюджету. Важливими є і такі напрями як надання цільових дотацій (субсидій), пільгового кредитування і податкових пільг, принаймні на перших етапах виробникам та експортерам органічної продукції (сировини).

До речі, на Чотирнадцятих річних зборах Всеукраїнського Конгресу вчених економістів-аграрників йшлося про нормативно-правову базу, яка б створила потужні економічні мотивації для виробництва та обігу органічної сільськогосподарської продукції та сировини, забезпечила б контроль та нагляд за такою діяльністю, гарантувала б справедливую конкуренцію та належне функ-

ціонування ринку екопродукції, надавала б суттєву державну підтримку добросовісним виробникам.

Такий системний і комплексний Закон "Про виробництво та обіг органічної сільськогосподарської продукції та сировини" був ухвалений Верховною Радою України на початку вересня 2012 року.

У цьому Законі чітко визначені принципи органічного виробництва. Зокрема, в рослинництві заборонено використовувати генно-модифіковане насіння, хімічно-синтезовані добрива, гербіциди, фунгіциди, інсектициди, іонізуюче випромінювання для обробки сировини. В той же час максимально дозволені органічні добрива, а також агротехнічні, біологічні, фізичні, механічні та інші нехімічні методи боротьби зі шкідниками, хворобами та бур'янами.

У прикінцевих положеннях виокремлюється конкретна мотиваційна норма: протягом 5 років з дня набрання чинності цим Законом ціна на одиницю органічної продукції (сировини), яка не призначена для експорту та постачається на внутрішній ринок України, не може перевищувати вдвічі ціну на аналогічну одиницю традиційної (неорганічної) продукції (сировини).

Щоб запрацювали всі механізми, передбачені цим Законом, ще кілька нормативних актів повинен ухвалити Уряд та деякі центральні органи виконавчої влади; певну суму коштів треба також передбачити вже в Держбюджеті на 2013 та наступні роки [4, с. 73—74].

ВИСНОВКИ

Таким чином, найбільш перспективним напрямом розвитку сільськогосподарських підприємств усіх розмірів і форм, нарощування ними експортних можливостей в умовах членства в Асоціації ЄС є організація й розширення високоякісної, екологічно чистої продукції. Саме це є одним з найважливіших пріоритетів спільної аграрної політики ЄС. Там попит на органічну продукцію постійно підвищується. А порівняно високі ціни на неї дають можливість фермерам збільшувати прибутковість. Ними створено мережі спеціальних продовольчих магазинів, які продають екологічно чисті продукти харчування, звичайно за вищими цінами.

Не можна, напевне, однозначно оцінити той факт, що понад 90% українських виробників органічної продукції орієнтовані на експорт. При цьому основними експортни-

ми ринками для України є Європейський Союз, США, Канада та Японія. Однак точні дані щодо обсягу й асортименту цієї продукції відсутні через неврегульованість митного контролю [2].

У національних інтересах кращий варіант розвитку органічного землеробства — це реалізація його продукції на внутрішньому ринку. Переважно орієнтація на її експорт і є причиною того, що споживання сертифікованої органічної продукції в Україні хоча й щорічно збільшується (з 0,5 млн євро у 2007 р. до 5,1 млн євро у 2011 р. — в 10 раз), але в розрахунку на одного жителя України воно становить трохи більше 10 центів на рік — це в сотні разів менше, ніж у розвинених країнах, що продовжують швидко нарощувати споживання органічної продукції [4, с. 72].

У цілому, як і будь-яка відносно нова справа, розширення масштабів органічного виробництва в сільському господарстві зіштовхується з великим переліком проблем. Без державного регулювання і підтримки цього напрямку розвитку землеробства не обійтися. Тобто на етапі переходу на екологічні технології доречна державна підтримка. Так, наприклад, у Польщі підтримка сільгоспвиробника, що впроваджує екологічні технології у виробництво продукції рослинництва, залежить від виду діяльності та етапу впровадження цих технологій і знаходиться в межах 66,6—461 євро/га.

У Данії обсяг державних субсидій для цих цілей щорічно складає 600 млн євро, що в розрахунку на 1 га субсидій на розвиток органічного виробництва становить близько 327 євро [1, с. 29].

Віддаючи належне державному регулюванню та підтримці переходу агрогосподарств від традиційного до органічного виробництва, варто наголосити, що для агробізнесових структур у кінцевому підсумку вирішальне значення має різниця в цінах на одиницю традиційної (неорганічної) і органічної продукції (сировини). Ціна на останню повинна забезпечити вищу прибутковість. В іншому разі втрачається сенс організації органічного землеробства. А це вже залежить від співвідношення пропозиції й попиту на органічну продукцію.

Отже, розвиток органічного землеробства в Україні — надзвичайно перспективний напрям розвитку аграрного виробництва у цілому, сектора малого й середнього агробізнесу зокрема. Тим більше, що вітчизняні

агровиробники мають для цього величезний природний потенціал.

Література:

1. Безус Р.М. Еколого-економічні аспекти розвитку органічного агровиробництва / Р.М. Безус, О.В. Бухало // *Агросвіт*. — 2012. — № 8. — С. 27—29.

2. Сіренко Н.М. Органічні продукти харчування у забезпеченні продовольчої безпеки України / Н.М. Сіренко // *Економіка АПК*. — 2012. — № 1. — С. 43—48.

3. Статистичний збірник "Сільське господарство України" за 2012 рік / Державний комітет статистики України. — К., 2013. — 406 с.

4. Стратегія розвитку аграрного сектору економіки на період до 2020 року: Збірник матеріалів Чотирнадцятих річних зборів Всеукраїнського конгр. вчен. Економістів-аграрників, Київ, 16—17 жовтня 2012 р. / Редкол.: Ю.О. Лупенко, П.Т. Саблук та ін. — К.: ННЦ "ІАЕ", 2013. — 762 с.

5. Уланчук В.С. Шляхи підвищення ефективності використання земельних ресурсів у сільськогосподарських підприємствах регіону / В.С. Уланчук, Л.П. Альошкіна // *Економіка АПК*. — 2009. — № 9. — С. 10—14.

References:

1. Bezus, R.M. and Buchalo, O. (2012), "Ecological and economic aspects of organic agricultural production", *Agrosvit*, vol. 8, pp. 27—29.

2. Sirenko, N.M. (2012), "Organic food to procuring of food security of Ukraine", *Ekonomika APK*, vol. 1, pp. 43—48.

3. State Statistics Service of Ukraine (2013), *Sil's'ke hospodarstvo Ukrainy 2012. Statystychnyj zbirnyk [Agriculture of Ukraine in 2012. Statistical yearbook]*, Derzhkomstat, Kyiv, Ukraine.

4. Lunenko, Yu.O. and Sabluk, P.T. (2013), "The development strategy of the agricultural sector for the period to 2020", *Zbirnyk materialiv Chotyrynadtsiatykh richnykh zboriv Vseukrains'koho konhresu vchenykh ekonomistiv-ahrarynykiv [Proceedings of the fourteenth annual meeting of the All-Ukrainian Congress of Scientists agricultural economists]*, Kyiv, Ukraine.

5. Ulanchuk, V.S. and Aleshkina, L.P. (2009), "Ways of improving the use of land in farms in the region", *Ekonomika APK*, vol. 9, pp. 10—14.

Стаття надійшла до редакції 10.07.2014 р.